

Aceste căsătorii puteau afecta grav istoriile interne ale statelor. Regele babilonian Burnaburiash I (care a domnit între 1359 și 1333) s-a căsătorit cu Muballitat-Sherua, fiica asirianului Ashur-uballit I (care a domnit între 1353 și 1318). Când fiul și succesorul lor, Kara-hardash, a fost ucis într-o revoltă babiloniană, Ashur-uballit a intervenit militar și l-a detronat pe regele rebel, punându-l în locul lui pe Kurigalzu al II-lea. Ciudatul episod al recent văduvitei regine a Egiptului dezvăluie o nefericire similară la gândul că urmașul unui rege străin ar putea domni. Toate informațiile noastre provin din izvoare hitite, iar identitatea reginei din Egipt este dezbătută. Cel mai probabil era tânăra văduvă a regelui Tutankhamon, care a cerut regelui hitit Suppiluliuma ca unul dintre fiii lui să îi devină soț. După verificarea cererii, pe care a primit-o inițial cu mare scepticism, Suppiluliuma l-a trimis pe fiul său Zannanza din Hatti spre Egipt, dar acesta a fost asasinat în timpul călătoriei. Era limpede că o alianță cu Hatti nu era în interesul unor facțiuni de la curtea egipteană, care ulterior l-au instalat pe tron pe unul de-al lor. Particularitatea acestui episod al relațiilor hitito-egiptene nu poate fi subestimată. În primul rând, egiptenii erau întotdeauna dornici să se însoare cu femei străine, dar niciodată nu au permis vreunei femei egiptene din familia regală să se căsătorească cu un străin. În al doilea rând, în acest caz bărbatul călătorea spre curtea străină, nu invers, cum se obișnuia. Aceasta era o schimbare completă a rolurilor: o conducătoare a invitat un prinț să-i devină soț la palatul ei, în locul obișnuitei cerințe ca o prințesă străină să devină soția regelui egiptean.

Firește, aceste căsătorii întăreau ideea că toți regii din Orientul Apropiat aparțineau aceleiași comunități, concept esențial pentru felul în care ei își percepeau interacțiunile, dar știau cu toții că în realitate era doar o născocire, întrucât circumstanțele erau foarte diferite de cele dintr-un sat. De exemplu, când Kadashman-Enlil al Babilonului i-a scris lui Amenhotep al III-lea al Egiptului pentru a-l invita la inaugurarea noului său palat ca și cum ar fi fost vecini apropiați, acesta din urmă nu a putut participa. Călătoria necesita câteva luni de mers în fiecare direcție! Dar invitația trebuia trimisă, așa cum se invitau vecinii în sate. Distanțele dintre curți erau foarte mari, ceea ce de multe ori stârnea suspiciuni cu privire la soarta mesagerilor sau a prințeselor. Când regele Babilonului a transmis Egiptului protestul său cum că nu știa dacă sora lui mai este sau nu în viață, egipteanul i-a atras atenția că nu are motive să se plângă. Niciun sol în măsură să știe care dintre consoartele sale era prințesa babiloniană nu ajunsese în Egipt: „Oamenii pe care i-ai trimis nu sunt buni de nimic... Printre ei nu era niciunul care să o cunoască, să fi fost un apropiat al tatălui tău și să o identifice”². Prin urmare, ideea că toți trăiau ca într-un sat era o născocire intenționată.

Cel mai frecvent subiect de discuție în scrisorile dintre egali era schimbul de daruri, un alt mod prin care era menținută coeziunea între state. Tranzacțiile aveau o funcție dublă. Pe de o parte, le permiteau conducătorilor să obțină bunuri de lux care nu erau disponibile local; pe de altă parte, întăreau un sistem de respect reciproc, prestigiu și fraternitate. Cele două funcții nu pot fi separate. Schimburile funcționau conform unui set de reguli (nescrise). Domina ideea de reciprocitate: darul cuiva trebuia răsplătit cu unul de valoare apropiată, deși nu neapărat imediat. Cu anumite

ocazii, precum urcarea pe tron a unui nou rege, darurile erau așteptate. Hattusilis al III-lea din Hatti s-a plâns, de exemplu, regelui Asiriei : „Când am preluat cârmuirea, nu mi-ai trimis niciun mesager. De regulă, când regii preiau domnia, regii, egalii săi, îi trimit daruri potrivite pentru a-l felicita, straie potrivite regalității și uleiuri bune pentru ungeri. Dar tu nu ai făcut lucrul acesta astăzi”³. Daruri erau trimise și când se încheiau tratate sau se celebra o victorie militară. Aceste schimburi îi conectau pe regi la un sistem comun.

Pe de altă parte, sistemul favoriza circulația în regiune a bunurilor de lux și foarte căutate. Printr-o modalitate necomercială, curțile puteau obține produse care nu se găseau acasă. Aurul le trezea un interes special tuturor, fiind un bun de lux rar și exotic. Doar regele Egiptului îl putea trimite, încât numai el deținea mine de aur pe teritoriul său. Ceilalți trimiteau în Egipt cai, cupru, produse meșteșugărești și așa mai departe, cu scopul de a primi aur în schimb. Între alți conducători aveau loc schimburi similare. De exemplu, Alashiya dispunea de mari cantități de cupru, iar Babilonia era o sursă de lapislazuli, care provenea din Afganistan. Darurile includeau deseori obiecte manufacturate, țesături extravagante sau uleiuri fine. Toți păstrau aparența că acestea erau daruri, deși știau că intenția era să aibă acces la bunuri rare. Apar așadar niște practici aparent iraționale : de exemplu, regele din Alashiya a trimis o cantitate mică de fildeș împreună cu un transport mare de cupru și lemn în Egipt – țară în care fildeșul se găsea din belșug. A făcut asta pentru a-i indica omologului său faptul că speră să primească fildeș în schimb. În general, conducătorii nu se sfiau să discute calitatea și cantitatea acestor bunuri. Menționau aceste lucruri fără menajamente în scrisorile de la Amarna, iar plângerile despre zgârcenia regelui egiptean erau dese. De exemplu, regele Babilonului scria : „Mi-ai trimis ca dar de instalare, singurul dar în șase ani, treizeci de livre de aur care arăta ca argintul”⁴, iar conducătorul din Mitanni se plânga : „În țara fratelui meu este aur din belșug”⁵. Nu doar regii erau implicați în acest sistem de schimb al bunurilor prețioase, ci și soțiile lor întrețineau relații similare cu femeii cu statut egal de la alte curți.

Schimbul regal de daruri se concentra pe bunuri de lux pentru o elită restrânsă. Era doar o mică parte dintr-o vastă rețea de comerț ce facilita răspândirea materialelor și bunurilor meșteșugărești în întregul Orient Apropiat. Această activitate nu este foarte bine documentată în mărturiile scrise, dar descoperirile arheologice arată amploarea acestei rețele și felul în care conecta regiunile îndepărtate. De exemplu, sigilii cilindrice sculptate în Babilonia au fost descoperite în orașul Teba din Grecia continentală. În estul Mediteranei, comerțul pe mare era intens și integra insulele și regiunile de coastă într-un sistem coerent. Vasele mergeau în sensul invers acelor de ceasornic, navigând cât mai aproape de coastă. În fiecare port, negustorii dădeau o parte din încărcătura de la bord în schimbul unor mărfuri noi. Vasele erau încărcate cu un amestec de bunuri și produse din întreaga regiune. Acest lucru se observă cel mai bine în cazul unui vas naufragiat în largul coastei Anatoliei de Sud, la Uluburun, la sfârșitul secolului al XIV-lea. Principala sa încărcătură consta în zece tone de cupru cipriot și o tonă de staniu de origine necunoscută, ambele metale fiind sub formă de lingouri, mai ușor de transportat. Cantitățile descoperite reflectă proporția potrivită,

de zece la unu, pentru producerea bronzului. Cel mai probabil, marfa a fost încărcată în Cipru, în sudul Anatoliei și în vestul Siriei și era destinată diferitelor porturi de pe traseu. De aici, negustorii achiziționau bunuri locale : corabia conținea trunchiuri de abanos, pe care egiptenii le-au obținut, probabil, din Africa tropicală, și lemn de cedru din Liban. De asemenea, colții de fildeș și dinții de hipopotam proveneau din Egipt, în timp ce scoicile murex, prețuite pentru purpura ce putea fi extrasă din ele, ar fi putut fi găsite în diverse locații din Africa de Nord și de pe coasta siriană și libaneză. Pe lângă aceste materii prime, corabia conținea bunuri meșteșugărești, cum ar fi bijuterii cananeene, ceramică cipriotă, mărgelile din aur, faianță, agat, sticlă și așa mai departe, toate din surse diferite. La bord se găsea chiar și averea unui bijutier cu rămășițe de aur, argint și electrum, un scarabeu cu numele reginei egiptene Nefertiti și sigilii cilindrice din Babilonia, Asiria și Siria. Amestecul de bunuri era atât de eterogen, încât identificarea originii vasului este imposibilă. Încărcătura sa era cu adevărat internațională.

Comerțul includea și bunuri care nu există în mărturiile arheologice. Vin și ulei din zona egeeană și Siria erau exportate în Egipt, după cum putem deduce văzând recipientele în care erau transportate. Medicamente, parfumuri și tămâie erau transportate pe distanțe foarte mari, deseori în vase și urcioare cu forme distincte, pentru a identifica mai ușor conținutul. Sistemul maritim era conectat și la rutele comerciale riverane, și la cele terestre. În plus, navigatori din lumea miceniană se aventurau probabil chiar și până în Spania pentru a obține mărfuri precum argintul și staniul. Ciclul comerțului maritim din estul Mediteranei trebuie văzut ca fiind centrul unei rețele care se întindea cu mult dincolo de țărmurile acesteia.

Anumite locuri funcționau ca puncte de intersecție în cadrul acestui sistem. Ugarit este un prim exemplu, un oraș de pe coasta siriană care își avea propria dinastie, dar care mai întâi fusese vasalul Egiptului, apoi al Hattiului. Era situat la intersecția rutelor din Mesopotamia, Anatolia Centrală și Egipt și avea un bun port maritim. În Ugarit, comerțul era cel mai probabil întreprins de antreprenori privați, atât din oraș, cât și din alte state. Negustori din Cipru, Egipt, Anatolia și nordul Siriei locuiau acolo, iar în case au fost găsite texte în numeroase limbi (ugarită, babiloniană, hitită, huriană, cipro-minoică). Acestea atestă contacte cu alte porturi siriene, cu Cipru și Creta, precum și cu orașe din interiorul continentelor, precum Emar și Karkemish. Mărturiile arheologice de aici conțin și numeroase bunuri străine. Orașul nu era doar un punct de tranzit, ci și un loc de producție. În districtul portului a fost descoperit un atelier pentru producerea bronzului, Ugaritul fiind sursa țeșăturilor vopsite cu purpură, atât de vestite în regiune. Statele încercau să dirijeze într-o oarecare măsură comerțul și să îl folosească în rivalitățile lor. De exemplu, în tratatul său cu Shaushgamuwa din statul Amurru, din nordul Siriei, Tudhaliya al IV-lea al Hattiului (care a domnit între 1237 și 1209) a afirmat : „Negustorul tău să nu meargă în Asiria și tu nu-l vei lăsa pe negustorul din Asiria în țara ta. El nu va trece prin țara ta. Dar dacă ajunge în țara ta, prinde-l și trimite-l Maiestății Mele”⁶. Cu toate acestea, pare improbabil obiceiul embargourilor comerciale în această perioadă, din moment ce toate statele din regiune depindeau de acest schimb pentru a avea acces la bunurile străine pe care le doreau elitele lor.

Prin urmare, comerțul și diplomația erau legate intrinsec în această perioadă : schimbul de bunuri și materiale de valoare întărea relațiile dintre regii marilor state. Acest lucru era înfățișat ca un schimb de daruri între prieteni, dar era și singurul mijloc prin care curțile dobândeau bunurile de prestigiu care nu se găseau pe plan local. Schimbul regal de daruri era doar o parte a unui sistem mult mai larg de interacțiuni comerciale între diferitele regiuni. Negustorii călătoreau pe uscat și pe mare pentru a distribui bunuri din toate părțile acestei lumi dincolo de granițele politice. Chiar dacă acest schimb privea în mod direct elitele acestor societăți, prezența bunurilor străine aducea la cunoștință faptul că existau și alte popoare și culturi.

7.3. Competiție regională: războiul

Deși făceau comerț și își trimiteau mesaje diplomatice unul altuia, statele din regiune erau și într-o permanentă rivalitate, căutând să-și extindă influențele teritoriale pe seama vecinilor. Discursul oficial atât al egiptenilor, cât și al hitiților din inscripțiile regale și din anale se axa foarte mult pe ideea războiului, iar carierele multor regi pot fi prezentate pe scurt ca o listă de campanii militare. În alte locuri, ideea războiului s-a dezvoltat mai târziu : în Asiria, practica de a descrie amănunțit campaniile a început abia în jurul anului 1300, în timp ce în Babilonia nu a înlocuit niciodată atenția acordată activității edilitare. Cu toate acestea, faptul că și acolo au avut loc conflicte militare poate fi dedus din alte izvoare. Războaiele erau purtate în două feluri : fie atacând vasalii celuilalt, fie prin confruntare directă. Prima modalitate a fost preferată mult timp în zona siro-palestiniană. La început, Egiptul și Mitanniul au concurat pentru dominația în regiune ; după 1340, Egiptul și Hatti. Chiar dacă faraonii au pretins că au dus campanii pe tot cuprinsul Levantului, chiar până la Eufrat, de fapt, cel mai mult s-au confruntat cu armatele unor state mici. În acest fel au reușit ca, până în 1400, să își extindă controlul spre nord până în orașul Ugarit, al cărui rege a devenit vasal al Egiptului. Scrisorile de la Amarna arată cum hitiții au încercat să-i atragă de partea lor pe unii din acești vasali. Conducătorii sirieni se plâneau fără încetare faraonului că regi învecinați acționau ca agenți hitiți și îi presau să se răzvrătească împotriva suzeranului lor egiptean. Chiar dacă acest lucru ar fi putut fi o scuză pentru neplata impozitelor, expansiunea treptată a sferei de influență hitită în nord-vestul Siriei fără lupte majore nu poate fi negată. Până în 1300, hitiții își extinseseră sistemul de state vasale spre sud până la Kadesh, făcând orașe ca Ugarit să fie complet dependente de ei.

În alte regiuni ale Orientului Apropiat, lipsa unor mari zone-tampon între marile state a dus la conflicte mai directe. Asiria și Babilonia au purtat mai multe războaie la graniță, dar nu au existat încercări de anexare sau anihilare reciprocă. Singurul stat mare care și-a pierdut independența în această perioadă a fost Mitanni. Dominant la început în nordul Siriei, puterea și mărimea i-au fost mult reduse de hitiți în timpul lui Suppiluliuma I (care a domnit între 1344 și 1322), care l-a transformat pe rege în vasal, dar i-a permis statului să supraviețuiască. La începutul secolului al XIII-lea,

hitiții și egiptenii au încălcat regulile competiției prin delegați atunci când armatele lor s-au înfruntat direct, cea mai cunoscută luptă fiind bătălia de la Kadesh din 1274. Egiptenii au înfățișat această bătălie ca o confruntare majoră între două armate uriașe. Ramses al II-lea a susținut că Muwatallis a adunat împotriva lui 47.500 de oameni (o exagerare, probabil) și că ambii regi și-au condus personal trupele. Războiul a fost rezultatul pătrunderii cu succes a hitiților pe teritoriul controlat de egipteni, ceea ce a impus intervenția armatei regale. Egiptul a pierdut lupta și ulterior Ramses al II-lea și-a limitat controlul la sudul Palestinei, unde a fortificat o graniță rezistentă. Așadar, se pare că războiul, deși susținut, dar ne semnificativ, nu era menit să distrugă sistemul specific regiunii, ci mai degrabă să reajusteze relațiile de putere dintre diferitele state care continuau să-și tolereze și să-și respecte reciproc existența. Abia mai târziu în această perioadă, la sfârșitul secolului al XIII-lea, sistemul a început să se destrame, iar regulile competiției, precum și scopul războaielor, au fost schimbate. Vom discuta despre aceasta într-un capitol viitor.

„Micii regi” ai zonei siro-palestiniene erau la fel de implicați activ în război ca și superiorii lor. La început au rezistat raidurilor și anexării puternicilor lor vecini, dar, odată învinși, luptau unul împotriva celuilalt în dispute locale atunci când atenția puterii suverane era îndreptată în altă parte, după cum ilustrează scrisorile de la Amarna. Altercațiile permanente le impuneau tuturor statelor să investească resurse considerabile în armată, astfel încât, în aceste societăți, armata a căpătat un rol principal. Tehnologia de război se schimbă fundamental de la începutul mileniului doi. Toate armatele aveau acum care de luptă trase de cai ce le permiteau războinicilor să înainteze rapid spre inamic și să tragă săgeți. Echipamentul era scump, dar atât de eficient, încât toți l-au adoptat. Conducătorii de care și luptătorii trebuiau să fie antrenați și dobândeau un statut special. Deveneau elitele militare, iar în societatea mitanniană, de exemplu, erau considerați membri ai aristocrației. În toate statele, bărbații care și-au construit o carieră militară au devenit importanți din punct de vedere politic. Deși nu putem spune că etapele anterioare sau ulterioare din istoria regiunii au fost mai pașnice, a doua jumătate a mileniului doi se remarcă prin marile distanțe geografice parcurse adesea de armate și prin faptul că nicio putere nu le domina pe celelalte. Militarismul era la ordinea zilei.

7.4. Ideologii și organizări sociale comune

Conducătorii statelor din Orientul Apropiat erau conștienți că aparțineau cu toții unui sistem comun ce cuprindea întreaga regiune. Acest lucru reiese clar din felul în care interacționau unul cu altul în termeni diplomatici și militari. De asemenea, aveau în comun o ideologie despre structurile sociale din interiorul statelor lor și despre rolul majorității celor care trăiau acolo. Chiar dacă organizarea politică a statelor era diferită, toate erau caracterizate de o discrepanță enormă privind accesul la bogăție și putere între elita redusă din punct de vedere numeric și majoritatea populației. A apărut o clasă elitară internațională, ai cărei membri aveau mai multe în comun cu colegii lor

din alte state decât cu clasele inferioare de acasă. Elitele s-au angajat într-o acumulare și etalare fără precedent a averii și, în același timp, s-au distanțat de restul populației, locuind în orașe sau cartiere separate. În toată regiunea, aceasta a fost o perioadă de intensă activitate edilitară și producție artistică, o epocă ce a produs unele dintre cele mai impresionante monumente ale istoriei antice. Probabil Egiptul constituie cel mai grăitor exemplu. Cu excepția marilor piramide, practic toate celelalte morminte și temple faimoase ale Egiptului datează din această perioadă. Mormintele regale erau umplute cu comori uriașe : bunurile funerare din mormântul lui Tutankhamon erau, la urma urmei, destinate unui rege minor. În alte părți ale regiunii s-a întâmplat același lucru, chiar și în micile regate siro-palestiniene. De exemplu, excavări recente la Qatna, în Siria Centrală, au scos la iveală un mausoleu aflat sub palat. O rampă ducea la o serie de camere situate la 12 metri sub pământ, care conțineau oasele a cel puțin 19-23 de bărbați și femei. Aceștia primiseră mari cantități de bunuri de lux din aur, fildeș, pietre semiprețioase și alte materiale, precum și vase cu mâncare și băutură, ceea ce atestă existența unui cult al morților. De asemenea, mărturiile Greciei miceniene includ câteva fortărețe monumentale și înmormântări fastuoase.

O trăsătură comună în întreaga regiune este faptul că edificiile publice, inclusiv palatele și templele, erau deseori situate în zone clar delimitate și protejate ale orașelor sau chiar faptul că orașe întregi serveau drept reședințe regale. Hattusa era așezată pe o stâncă bine apărată, iar palatul său într-o fortăreață înaltă în cadrul acesteia. Palatele regilor micenieni, precum cele de la Micene și Tirint, erau amplasate pe coama dealurilor, consolidate cu ziduri ciclopice. Zona palatului din Qatna domina orașul de pe o stâncă naturală ale cărei laturi fuseseră tăiate artificial în blocuri verticale. În Assur, centrul înconjurat de ziduri al orașului, unde se găseau toate palatele și templele, era în mod evident distinct de zona rezidențială. Dorința elitelor aflate la conducere de a se separa de restul populației a condus la concluzia logică de a construi noi capitale. Observăm ridicarea de noi orașe în aproape toate statele vremii : Al-Untash-Napirisha în Elam, Dur-Kurigalzu în Babilonia, Kar-Tukulti-Ninurta în Asiria, Akhetaten și Pi-Ramses în Egipt. Înseși numele orașelor arată felul în care erau legate de persoană : în afară de Akhetaten, toate includ numele unui anumit rege. Numele Akhetaten făcea referire la zeul Aten, care era zeul personal al regelui. Acestea nu erau orașe pentru oameni de rând, ci reședințe ale regelui și curții. Capacitatea de a le construi, toate fiind de mărime gigantică, demonstrează bogăția resurselor pe care regii le aveau la dispoziție. Psihologic, indică dorința distanțării elitelor aflate la conducere de popor. De asemenea, aceste orașe reflectă luptele pentru putere care au continuat în cadrul elitelor și între ele. E posibil ca în aceste locuri să fi fost create noi aparate birocratice, ce angajau oameni total dependenți de rege și nu de legăturile de familie pentru statutul lor social. Însă vechile familii puteau riposta : Akhetaten a fost abandonat după moartea fondatorului, în timp ce Al-Untash-Napirisha și Kar-Tukulti-Ninurta și-au pierdut primul la moartea întemeietorilor, dar au supraviețuit timp de secole.

Toate aceste orașe, palate și temple erau bogat decorate. Nevoia de etalare ostentativă a motivat solicitările de aur, atât de dese în scrisorile de la Amarna. Conducătorii au încercat, probabil, să se depășească unul pe altul, căutând să impresioneze emisarii și vizitatorii din alte țări. Ceea ce uneori a fost numit stil „internațional” s-a dezvoltat